

Političke životinje

NIKOLA VISKOVIĆ*

Sažetak

Analizirajući ulogu životinja u političkoj teoriji, ideologiji i akciji, autor utvrđuje da se one u većini upotrebljavaju kao metafore. Dok se u svijetu realne politike ne ostaje na tome da se o ljudima misli i govori kao o životinjama, u njima se s ljudima postupa kao sa životinjama. U tekstu se navodi nekoliko motiva iz te povijesnom građom i značenjem, bogate teme. Ponajprije klasična politička misao razlikuje čovjeka od životinje, dok renesansa i moderna politička teorija prepoznaju životinjsko u samoj politici. U suvremenim teorijama i kolektivnoj psihologiji javlja se motiv vladara — pastira i naroda — stada. U basnama kao književnom rodu pomoću životinja poučava se o naravi politike, kao i o pravom i krivom političkom ponašanju.

Od svih tema kulturne zoologije zacijelo je najteže zapostavljena (jer je nezamijećena ilil pogrešno shvaćena kao nevažna) ona o upotrebama životinja u političkoj teoriji, ideologiji i akciji. Malo je autora koji su tu temu šire zahvatili, no i oni to čine uglavnom samo u traženju *metafora* i ne videći ili ne naglašavajući, njezine *realne* dimenzije.¹ Svijet politike, naime, ne ostaje na tome da o ljudima misli i govori kao o životinjama: u njemu se također zbiljski postupa s ljudima kao s marvom, s psima čuvarima, s parazitima koje treba istrijebiti, itd., a osim toga i neke stvarne životinje stoje u posebnim i značajnim odnosima s moćnicima i podvlastenima.

Ovdje ćemo, kao poticaj za razmišljanje, nabaciti tek nekoliko motiva iz te, povijesnom građom i značenjima, uistinu bogate teme.

1. Jedno ključno mjesto zapadne političke misli jest *Aristotelovo* određenje čovjeka kao *političke životinje* u smislu racionalnog bića zajednice. Čovjek po nekim svojim sposobnostima i potrebama pripada rodu životinja, ali njegova je specifičnost da ima razum i jezik, te da je "nasuprot ostalim životinjama, čovjeku svojstveno da jedino on ima osjetilnu zamjedbnu dobra i zla, pravednog i nepravednog i slično". Kako je uz to

*Nikola Visković, redovni profesor Pravnog fakulteta u Splitu na predmetu Ustavno pravo.

¹Na primjer, Dietmar Peil: *Untersuchungen zur Staats — und Herrschaftsmetaphorik in literarischen Zeugnissen von der Antike bis zu Gegenwart*, München, 1983.; Francesca Rigotti: *Il potere e le sue metafore*, Milano, 1992.

svaki pojedinac sam za sebe nedostatan, za razliku od zvijeri i od bogova, on se mora združiti sa sebi sličnim, u obitelji i gradove, radi postizanja dobrog života.² Kasnije će i skolastika učiti da je "čovjek po naravi društveno i državotvorno biće (animal sociale et politicum)", što *Akvinski* objašnjava time da se "drugim bićima priroda pobrinula za hranu, za pokrivač od dlaka, za obrambena sredstva... Čovjeku, međutim, priroda nije dala ništa od toga, nego ga je umjesto toga obdарила razumom kojim može uz pomoć ruku sam sebi sve to napraviti. Ali jedan čovjek ne može obaviti sav taj posao... Stoga je čovjeku potrebno da živi u zajednici s mnogim ljudima".³ Istu misao o manjkavosti nagonskih moći čovjeka i o nužnosti da se on opskrbi političkim i drugim ustanovama radi opstanka i dobrog života, nastavit će ponavljati, u raznim teorijskim okvirima, mnogi mislioci sve do danas — od *Voltairea*, po kojemu je politici zadatak da čovjeka "izjednači sa životinjama kojima je priroda dala hranu, odjeću i pokrov,"⁴ do *Gehlena*, za koga je čovjek prirodno nedostatan i kulturno-institucionalno zaštićeno "nespecijalizirano biće".⁵

2. Među prirodnim i kulturnim prisilama kojima je čovjek izložen, jedna bi proizlazila upravo iz njegova svojstva političke životinje: da bi se postiglo opće dobro zajednice, a ne samo dobro ovoga ili onoga sebičnog pojedinca, "nužno je da u društvu postoji netko tko će njima (ljudima) vladati".⁶ A pitanje o temeljnoj dužnosti vladara postavlja *Platon* u uvodu svoga dijaloga o državi i pravednosti ovako: da li "vladari, oni koji su zaista vladari, drukčije misle o svojim podanicima, a ne onako kako bi pastir o ovcama mislio". Protivno *Trazimahu*, koji je tvrdio, misleći i na vladare, da "pastir toveći ovce ne pazi na njihov boljitak, nego na dobar zalogaj kao kakav gost ili ugostitelj ili pak na prodaju", *Platon* kaže da "umijeću pastirskom jamačno nije do drugoga čega stalo nego do dobrobiti povjerenog mu stada", pa da isto tako i "svaka prava vladavine, ukoliko jest vladavina i ako odgovara tome pojmu, treba da misli samo o dobru podanika".⁷ Ali u "državniku" *Platon* ide dalje od metafore: umijeće kralja pripada teorijskom i "naređujućem znanju", koje se odnosi na brigu za živa bića, ali on se "ne bavi gojenjem konja ni drugih životinja, nego je to znanje zajedničkog gonjenja ljudi". Pri tome tiranija jest gojenje ljudi

²Aristotel: *Politika*, 1253a, Zagreb, 1988.

³Akvinski, Toma: *Država*, Zagreb, 1990., str. 49.

⁴Voltaire: *Dictionnaire philosophique, Oeuvres completes*, t. I, Paris, 1867., str. 583.

⁵Gehlen, Arnold: *Čovjek*, Sarajevo, 1974.

⁶Akvinski, Toma, *op.cit.*, str. 50.

⁷Platon: *Država*, 343, 345, Zagreb, 1977. Uz to, nastavlja *Platon* ne bez realizma, "mi smo u svojoj državi odredili pomoćnike vladarima da budu kao psi pastirima države" (440).

osnovano na nasilju, a istinsko državničko umijeće je “skrbljenje za stado dvoonožaca, koji se rado pokoravaju”.⁸

Biblija sadrži istu misao o Bogu i starješinama kao brižnim pastirima i o narodu kao čuванom stadu: Jahve “povede narod svoj kao ovce, i vodaše ih kao stado kroz pustinju” (Psalm 78,52), i Jahve naredi “sluga moj David bit će im kralj i svima će biti jedan pastir” (Ez. 37,24). Zatim će *Akvinski* spojiti Platonovu usporedbu pastira i vladara s biblijskom naredbom o Davidu: “Iz toga jasno proizlazi da u pojam kralj spada to da bude jedna osoba koja je pretpostavljena drugima, i da bude pastir koji brine za zajedničko dobro mnoštva...”⁹ Potom će ideja o pastiru i stadu biti u osnovama samorazumijevanja tradicionalističkih političkih sustava sve do modernog doba. “Svaki gospodar zdrava razuma”, kaže *Katarina II*, misleći na vladare, “daleko od toga da previše zahtijeva od nje, čuva svoju kravu, ne iznurujući je, kako bi je mogao što više musti”.¹⁰ Ali naročito je znakovita jedna teorijsko-metodološka argumentacija *Edmunda Burkea* — kojem pripada i misao o engleskim govedima što mirno pasu travu nasuprot frenetičnom preokretanju svega postojećeg u francuskoj revoluciji.¹¹ Burke prigovara francuskom revolucionarnom zakonodavstvu da se u svom bezumnom metafizičkom zanosu ne brine o bitnim razlikama između staleža i između drugih prirodnih dijelova francuskog društva, već u tom društvu vidi tek vlastitu izmišljenu i apstraktnu kategoriju građanina. “Zakonodavca bi trebalo postidjeti to što običan poljodjelac zna razvrstati i upotrijebiti svoje ovce, konje i volove, a da ih s dovoljno zdrava razuma ne apstrahira i ne izjednačuje sve kao životinje, te ne propušta svakoj vrsti dati njoj primjerenu hranu, skrb i zadatke”. Pariški zakonodavac ne odnosi se tako razborito prema svom narodu, on ne priznaje naravnu snagu i vrijednost staleških, dobnih, obrazovnih, profesionalnih, boravišnih, vlasničkih i drugih razlika u njemu, pa onda i “narod ne čine više Gaskonjci, Pikardijci, Bretonci, Normani, nego samo Francuzi...”¹²

Dakako, u samoj povijesnoj zbilji, a ne više tek u zoomorfnim metaforama, moćnici i vladari zaista se redovito odnose prema narodu kao prema marvi i stadu, i to češće onako kako je tvrdio Trazimah — samo ili ponajprije radi vlastita dobra, a nikako ili malo radi dobra podanika. Na

⁸Platon: *Državnik* 267d i 276e, Zagreb, 1977. I kao što se duša pravednih reinkarnira u pčele, mrave ili valjane ljude, a duša “prijatelja mudrosti” ide u rod bogova, tako se duša tiranina nakon smrti seli u tijela vukova, kobaca i jastrebova, Phedon ou de l'ame, XXX—XXXII, Paris, 1965.

⁹Akvinski, Toma, *op.cit.*, str. 53.

¹⁰Bouthoul, Gaston, *L'art de la politique*, Paris, 1962., str. 301.

¹¹Berger, P., Berger, B., Kellner, H.: *The Homeless Mind. Modernization and Consciousness*, New York, 1973., str. 78.

¹²Burke, Edmund: *Reflections on the French Revolution*, New York, 1909., str. 333, 345.

to upozoravaju demokratski kritičari političkog autoritarizma, ali također i konzervativni kritičari "demokratske" demagogije prema gregariziranim masama. Među prvima su, npr., *Rousseau*, s ironičnom primjedbom na račun *Hobbesa* "tako je dakle ljudska vrsta podijeljena na stada marve, od kojih svako ima svoga vođu koji ga čuva radi toga da bi ga požderao", zatim *Robespierre* kad optužuje demagoge da im je "puk samo jedno glupo krdo osuđeno da ga vodi najvjestiji ili najjači", ili pak *Marx* kad kaže da "nacionalna ekonomija poznaje radnika samo kao radnu životinju, kao životinju koja je svedena na najneophodnije tjelesne potrebe".¹³ S druge strane, *Mussolini* i *Croce* označavaju moderne političke stranke krdima u kojima vlada uniformnost i poslušnost,¹⁴ a *Nietzsche* šalje svoju poruku političkog antigregarizma: "Ne treba Zaratustra da potane stadu pastir i pas! Došao sam zato da mnoge odmamim od stada. Neka budu gnjevni na me i narod i stado. Zaratustra želi postati razbojnik pastirima".¹⁵

3. Dok klasična politička misao govori o politici s naglaskom na razlikovanje čovjeka od "ostalih životinja", renesansna i moderna politička teorija češće prepoznaje i ono što je izrazito životinjsko u samoj politici. Riječ je zapravo o teorijskim izrazima općeg i drevnog iskustva, već iskazanog u *Ezopovoj* basni o vuku i janjetu i u izreci "veća riba jede manju ribu", da i među ljudima, kao u životinjskom svijetu, na kraju krajeva vlada zakon jačega. Ne slučajno moćnici oduvijek sebe zamišljaju i predstavljaju kao *orlove*, *lavove* okrunjene grivama, *tigrove*, *vukove* i *lisice*¹⁶ — sve redom predatori, mesožderi, "plemenite", "mudre" ili naprosto agresivne i grabežljive zvijeri koje vladaju nad masom zastrašenih, glupih i pokornih *goveda*, *ovaca*, *pasa* i *magaraca*, te nad prljavim i štetočinskim bićima iz reda *svinja*, *štakora*, *zmija*, *miševa*, *crva*, *parazita*, itd. U tzv. prirodnom stanju taj zakon jačega vlada u punoj njegovoj nerazumnoj ogoljelosti: *Spinoza* će reći da "na osnovi prirodnog prava sve ribe žive u vodi i veće jedu manje", jer u prirodi "svaki pojedinac ima pravo da čini sve što može, ili, drugim riječima, pravo pojedinca proteže se koliko i njegova moć", pa stoga i "prirodno pravo pod kojim se svi ljudi rađaju

¹³Rousseau, J.J.: *Du contrat social*, I, II, Paris, 1954., str. 237; Robespierre prema G./ Bouthoul, *op.cit.*, str. 329; Marx, Karl: *Rani radovi*, Zagreb, 1967., str. 204, te str. 289 i d. o otuđenju kojim "čak prestaju i životinjske potrebe".

¹⁴Vidi: Rigotti, F., *op.cit.*, str. 154.

¹⁵Nietzsche, Friedrich: *Tako je govorio Zaratustra*, Zagreb, 1983., str. 19.

¹⁶Daljnja analiza simbolike moći, od *Ezopa* do *Krilova*, od Romana o lisicu do novijeg narodnog folklor, od *Platona* do *Machiavellija*, pokazuje da najviše i najlegitimnije oblike vlasti predstavljaju orao i lav, da problematične ali nužne vidove politike oličava lisica, a da ilegitalnu ili tiransku i brutalnu vlast izražava vuk. Istočnjačku mudrost zmije priznaje tek *Nietzsche* u svom bogatom bestijariju, čineći je prijateljem orla.

brani ljudima samo ono što ne žele ili što izmiče njihovoj moći".¹⁷ Međutim, politički realisti smatraju kako i ljudi što žive po pravilima razuma, a to znači u zajednici s državnim jamstvom mira i sigurnosti, još uvijek moraju imati neke životinjsko-prirodne zaštitne moći. To uvjerenje iskazuje *Machiavellijeva* postavka da u vođenju države "postoje dva načina borbe: zakonima i silom. Prvi je svojstven čovjeku, drugi životinjama. No kako prvi način često nije dovoljan, treba se utjecati i drugome. Stoga je nužno da se vladar zna dobro poslužiti i ljudskim i životinjskim svojstvima..." Od ovih drugih, vladar "mora između njih izabrati lisicu i lava... treba da bude lisica, hoće li da osjeti mrežu, a lav da prepadne vukove".¹⁸

Kasnije će *Kant* u spekuliranju o moralu i politici u pogledu vječnog mira doći do drugog metaforičkog odnosa: "Politika kaže: budite mudri kao zmije; moral tome dodaje: i nevini kao golubovi".¹⁹ Potom *socijaldarvinizam* potkraj 19. stoljeća uspješno popularizira ideju o borbi za opstanak u društvu u okvirima pretpostavljenih zakonitosti životinjskog ponašanja, utječući mnogo i na biologizam nacističke ideologije.²⁰ A početkom našeg stoljeća *Vilfredo Pareto* unosi makijavelijsku kombinatoriku lisičjeg lukavstva i lavlje sile u svoju teoriju o političkim elitama i političkim borbama u "kruženju elita". "Da bi spriječila nasilje ili da bi mu se suprotstavila, vladajuća klasa pribjegava lukavstvu, prijevari, korupciji, jednom riječju, vlast se od lava pretvara u lisicu".²¹ Lisica će, zajedno s kameleonom, ostati do danas inspirativni lik za opis i za opravdavanje vještih prilagodbi i izuzimanja od moralnosti u okolnostima političke nužde, tj. vječitih ostataka "prirodnog stanja" u političkim odnosima. Najzad, u suvremenoj politici govori se o borbenim *jastrebovima* i miroljubivim *golubovima* u unutarnjim i međunarodnim konfliktima između vladajućih skupina.

4. Simbolička animalizacija vlasti došla je i do vodećih ideja i naslova dviju velikih knjiga moderne politologije, kojima je zajedničko da ispituju otuđenu moć novovjekovne države — u oba slučaja s likovima biblijskih čudovišta iz *Joba* 40—41. Najprije, stavljajući se na stranu monarha u engleskim klasnim ratovima 17. stoljeća, *Thomas Hobbes* naziva imenom nemani *Leviathan*, dajući joj pozitivno značenje, svemoćnu i jedinstvenu monarhijsku državu: "smrtni bog kome dugujemo, pod besmrtnim Bogom, svoj mir i svoju obranu", najviša vlast ("non est potestas super terram quae comparetur ei") koja traži bezuvjetnu poslušnost podanika i zauzvrat

¹⁷Spinoza: *Teološko-politički traktat*, Beograd, 1957., str. 188, 190.

¹⁸Machiavelli, Nicolo: *Vladar*, Zagreb, 1952., str. 73—4.

¹⁹Kant, Emanule: *Um i sloboda*, Beograd, 1974., str. 156.

²⁰Zmarzlik, Hans-Günther: *Der Sozialdarwinismus in Deutschland. Ein Beitrag zur Vorgeschichte des Dritten Reiches*, Freiburg, 1961.

²¹Pareto, Vilfredo: *Traite de sociologie generale*, t. II, Paris, 1933., str. 2178 i dalje.

okončava prirodno stanje gdje vlada rat svakoga protiv svakoga, gdje je čovjek čovjeku vuk, jer jedino ona "ima toliko moći i snage... da usmjeri volje svih jedinki na mir unutar zajednice i na uzajamnu pomoć protiv vanjskih neprijatelja".²² Poslije toga, sredinom 20. stoljeća, Franz Neumann će opet nazvati imenom biblijske nemani *Behemoth*, i to u izvornom stravičnom značenju ("mjedene cijevi kosti su njegove, zglobovi mu od željeza kvrge"), zvjerski mehanizam nacističkog totalitarizma: "Budući da vjerujemo da nacionalsocijalizam jest ili postaje nedržava, kaos, vladavina bezakonja i anarhije što uništava prava i dostojanstvo čovjeka, i budući da on smjera preinaci svijeta u kaos vladavinom nad ogromnim teritorijima, čini nam se da je Behemot pravo ime za nacionalsocijalistički sistem".²³ No spomenimo još i jedno treće monstruozno oličenje moderne države, s neodređenim likom čudovišta, iz *Nietzscheovog* teksta "O novom idolu" u "Zarastri": "Ponegdje na svijetu postoje još narodi i stada, ali ne u nas, braćo moja, u nas postoje države... Država je najhladnija od svih hladnih nemani. I hladno laže: i ova laž gmiže iz njezinih usta: 'Ja, država, ja sam narod'. Ta neman, što laže na svim jezicima i krade sve što posjeduje, predstavlja se izričito kao suprotnost božanskom i uljudbenom Hobbesovom Leviathanu, ali je zapravo nadasve upravljena protiv *Hegelova* obogotvorenja države: "Na zemlji nema ništa većeg od mene: ja sam prst božji — tako reče grdosija. I ne padaju pred njom na koljena samo margarci i kratkovidni!"²⁴

5. U modernim teorijama o kolektivnoj psihologiji, gdje spadaju i *Tardove* postavke o društvu utemeljenom na oponašanju i "majmunisanju", ponovo se javlja motiv vladara-pastira i naroda-stada — sada u znanstvenom ruhu objašnjavanja ili negativnog vrednovanja odnosa vlastohlepnik političkih vođa i zaludenih političkih gomila. Tu je najpoznatije, s neskirvenim konzervativnim cinizmom pisano djelo *Gustavea Le Bona*. "Čim se nađe na okupu izvjestan broj živih bića, bila to gomila ljudi ili čopor životinja, on se instinktivno stavlja pod vlast jednog glavara". "Gomila je poslušno stado koje se ne bi nikad moglo riješiti gospodara". "U gomili imaju ideje, osjećaji, emocije i vjerovanja onu prenosivu moć kakva je u mikroba. To je pojava vrlo prirodna, jer se može promatrati i kod samih životinja čim su u gomili. Čim jedan konj u staji zarže, odmah mu se pridruže i drugi konji..." Od takvih gregarnih reakcija nisu izuzete ni

²²Hobz, T.: *Levijatan*, Beograd, 1961., str. 152. Izgleda da je sam Hobbes smislio ilustraciju svoje države kao "smrtnog boga", koja se nalazi na naslovnoj stranici prvog izdanja knjige: čovjek koji je sastavljen od mnoštva malih ljudi, pogledima upravljenih na njega, s mačem u jednoj i pastirskim štapom u drugoj ruci — kao jedinstvo svjetovne i vjerske vlasti. Interpretaciju te vizije, s ne malo simpatije prema njoj, daje Schmitt, Carl: *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes. Sinn und Felschlag eines politischen Symbols*, Hamburg, 1938.

²³Neumann, Franz: *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism*, New York, 1944., str. 7.

²⁴Nietzsche, F., *op.cit.*, str. 44.

parlamentarne skupštine, jer i one, ako su “dovoljno uzbuđene i hipnotizirane, pokazuju iste karakteristike. One postaju pokretno stado koje se pokorava svakom impulsu”.²⁵ Na ovakve prosudbe, koje nažalost odgovaraju nekim stvarnim procesima u odnosima političkih vođa i njihovih masa, odnosno partijskih ljudi, vezuju se i antipartidističke i antiparlamentarne kritike poput već spomenute *Mussolinijeve*: “demoliberalna epoha shvaćala je narod ne kao jednu živu ljudsku stvarnost, već kao živinu koja se dijeli na tolika izborna stada”.²⁶ Ali, ni Le Bon ni njegovi istomišljenici ne zadovoljavaju se opisom činjenica, već iz njih izvlače neka uputstva o tome kako se gospodari trebaju ponašati prema svome puku. Tako je Le Bon napisao jedan zapaženi *traktat o jahanju* (1891., posljednje izdanje 1989.), gdje se najprije uspoređuju psihologija konja (“lukav, plašljiv, osvetoljubiv, emotivan i osjetljiv”) i psihologija ljudske gomile (“niska intelektualna razina, pretjerana uzbuđljivost, nagli bijes, nesnošljivost, potpuna poslušnost vođama”), a potom se ukazuje na sličnosti načina i potrebe *dresure konja* i *vladavine nad ljudima*.²⁷ Dakako, u takvoj ideji Le Bon nipošto nije prvak. Već je *Spinoza* tvrdio kako, “budući da pravu svrhu zakona obično zapaža mali broj ljudi, dok je većina nesposobna da shvati”, zakonodavci moraju zaprijetiti “onima koji bi ih prekršili onim čega se svijet najviše plaši: tako su oni pokušali običan svijet obuzdati, koliko je to moguće, kao konja uzdom”.²⁸ Mnogo je pak eksplicitniji u dokazivanju prednosti da vladar bude dobar konjanik, vojnik i vojvoda, *William Cavendish* iz Hobbesova 17. stoljeća: “Kralj koji je dobar jahač znat će bolje vladati svojim narodima, nagraditi i kazniti kad zatreba, držati ih čvrstom rukom ili popustiti, blago im pomoći ili po potrebi podbosti ih ostrugama”.²⁹

6. Još jedan primjer neprikrivenog biologizma i animalizacije ideja u službi politike, koji se očigledno vezuje i za aristokratsko-herojski doživljaj povijesti iz *Nietzscheove* “Genealogije morala” (gdje čitamo o plemenitoj barbarskoj rasi “plavih zvijeri” kojoj prijati domesticiranje sa strane židovsko-kršćanske kulture i demokratskog ressentimenta nemoćnika), nalazi se u manje poznatom djelu *Oswalda Spenglera* “Jahre der Entscheidung”, objavljenog u godini *Hitlerova* osvajanja vlasti i s početnom rečenicom “Nitko više od mene nije mogao željeti ovogodišnji nacionalni preokret”. Opet na početku te knjige, koja je sva u deprimiranom raspoloženju

²⁵Le Bon, Gustave: *Psihologija gomile*, Zagreb, 1989., str. 113—114, 120, 182. Napomena o psihologiji stada u parlamentu ima svoj davni uzor u sentenciji “senatores boni vires, senatus autem bestia”.

²⁶Prema Rigotti, F., *op.cit.*, str. 154.

²⁷Grange, Yves: *Le cheval oublie*. Essais sur les aspects politiques de la relation de l'homme et du cheval, Grenoble, 1981., prema Digard, J.P.: *L'homme et les animaux domestiques*, Paris, 1990., str. 281.

²⁸Spinoza, *op.cit.*, str. 48.

²⁹Digard, J.P., *op.cit.*, str. 245.

ugroženosti bijele rase i u najavama ratničkog cezarizma koji bi mogao i trebao obnoviti propadajući "faustovski svijet", stoji: "Čovjek je grabežljiva životinja. To ću zauvijek ponavljati. Svi moralisti i propovjednici socijalne etike, koji žele prevladati tu zbilju, samo su grabežljive životinje slomljenih zubi... Velike grabljive zvijeri su uistinu plemenita stvorenja savršenih oblika, bez laži morala rodenog iz nemoći". I nakon što je političku ljevicu označio, između ostalog, kao stav koji teži "količini umjesto kakvoći, krdu umjesto gospodaru", Spengler zaključuje određenjem "rasnog nagona" Germana i uopće bijelaca: "To 'barbarstvo' jest ono što nazivam snažnom rasom, vječnim ratnikom u tipu čovjeka-grabežljive životinje".³⁰

Dok je u prošlom stoljeću *Pjotr Kropotkin* tražio argumente za svoju anarhističku doktrinu u nagonima društvenosti i suradnje unutar životinjskih vrsta, nalazeći u tome prirodne osnove moralnosti i političke zajednice ljudi,³¹ u isto vrijeme su sociolozi iz biologističkih smjerova (*Paul von Lilienfeld*, *Rene Worms*) vrlo naivno objašnjavali ljudsko društvo i državu kao svojevrсна živa bića ili nadorganizme u procesu međusobne borbe za opstanak.³² Još je 1934. godine na sveučilištu u Münchenu zoolog *Karl Escherlich* socijaldarvinistički dokazivao i ushićeno kao model preporučivao istinu kako "država termita predstavlja najčišću totalitarnu državu, kakvu čovjek još nije ostvario..."³³

A da takvi znanstveni interesi nisu ni u našoj suvremenosti postali stvar prošlosti vidi se po tome što se oni u posljednjim desetljećima obnavljaju prijenosom *etoloških* i *bioloških* spoznaja u znanosti o ljudskom društvu. Naravno, zaista je bilo neizbježno da novost i objašnjavajuća snaga otkrića *Lorenza*, *Eibl-Eibesfelda*, *Tinbergena* i drugih etologa, kao i *Wilsona* na polju sociobiologije, ne utječu, kao što se prošloga stoljeća dogodilo s darwinizmom, na društvene znanosti i nadasve na politologiju. Ako se *moć* nalazi u svim temeljnim odnosima među životinjama, unutar svake vrste i između vrsta, i ako se *moć* pokazuje, uz ostalo, kao posljedica nasljednih nagona *agresivnosti* (unutar vrste), *predacije* (između vrsta), *hijerarhije* među životinjama i životinjskog osvajanja i obrane *teritorija*, odnosno kao posljedica djelovanja "*sebičnih gena*", onda se iz mnogih utvrđenih sličnosti životinjskih odnosa i odnosa u ljudskom društvu moraju pojaviti hipoteze i napori dokazivanja da i ljudskim svijetom politike, ekonomije i kulture također vladaju, ponekad na ogoljeli način ali češće sublimirani u ritualna pravila i društvene institucije kojima se sprečava razorno nasilje i postiže "dobrovoljno" pokoravanje slabijih, u biti identični i univerzalni biološki

³⁰Spengler, Oswald: *Anni decisivi*, Roma, 1982., str. 42, 195, 229.

³¹Kropotkin, P.: *L'entr'aide. Un facteur de l'évolution*, Paris, 1979.

³²Vidi: Supek, Rudi: *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Zagreb, 1965.

³³Escherlich, Karl: *Termitenwahl*, Einer Münchener Rektoratsrede die Erziehung zum politischen Menschen, München, 1934., str. 14.

činitelji agresivnosti, predacije, hijerarhije i teritorijalnosti.³⁴ Tako će, npr., etolog *Robert Ardrey* dokazivati da nagon teritorijalnosti uvjetuje na bitno jednak način ponašanja madagaskarskih lemura i čovjeka, uzrokujući ratove, solidarnost, identitet i patriotizam kod pripadnika društvenih skupina, te utemeljujući pravo vlasništva kao biološku činjenicu; on će te postavke indicirati i u naslovu svoga glavnog djela "The Territorial Imperative. A Personal Inquiry into the Animal Origin of Property and Nations".³⁵ Zatim će *Frans de Waal* izvesti postavke o biološkim osnovama vještine političkog taktiziranja i odlučivanja kod primata,³⁶ *M.T. McGuire* i drugi o razini neuroprijenosnika serotonina kod nadređenih i podređenih osoba te u ponašanjima tolerancije i agresivnosti,³⁷ dok će popularizator humane etologije i sociobiologije *Yves Christen* u knjizi "Biologija ideologije" s mnogo većim teorijskim pretenzijama dokazivati da "biološka uvjetovanja sudjeluju, uz ostalo, u oblikovanju misli i ideoloških stavova pojedinaca".³⁸ On tvrdi da je zasad najizglednija primjena na političko ponašanje ljudi sociobiološkog otkrića "kin recognition" i "kin discrimination", tj. već djelomično provjerene sposobnosti životinja da putem mirisa i drugim načinima prepoznaju svoje genetske (ne)rodnosti s nepoznatim predstavnicima vlastite vrste.³⁹ Takvo prepoznavanje, smatra Christen, jest nekakva

³⁴Naročito su djelo Lorenza, Konrada: *Das sogennante Böse*, Wien, 1963. (The Agression, New York, 1966.) i djela njegovih prijatelja etologa o prirodi i značaju nagona kod čovjeka, izazvali brojna osporavanja zbog straha od legitimirajućih učinaka tih teorijskih stavova u odnosu na politički autoritarizam, npr. Berkowitz, L.: *Agression. A Social Psychological Analysis*, New York, 1966.; Montagu, Ashley (ed.): *Man and Agression*, London, 1968.; Aronson, Elliot: *The Social Animal*, London, 1973.; Planck, Arno: *Der Mythos von Agressiontrieb*, München, 1973.; Gerhardt, Kutr: *Agression und Rassismus, elementare Verhaltenweisen?*, München, 1973. Lorenz se uvijek branio tako što je svoju teoriju o agresivnosti označavao kao strogo deskriptivnu i isticao da u prirodi, nažalost među životinjama bolje nego među ljudima, agresivnost biva uspješno preobražena u ritualizirane sukobe koji izbjegavaju nasilje, a u ljudskom društvu u natjecanje kao uvjet napretka ekonomije, reprodukcije, politike, znanosti, sporta, itd.

³⁵New York, 1966. Poglavlja ove Ardreyeve knjige nose naslove "To Have and to Hold", "The Nation", "The Amity-Enmity Complex" i sl., pri čemu je uvijek riječ o odnosima među životinjama i među ljudima.

³⁶Waal, F.de: *La politique du chimpanze*, Paris, 1982.

³⁷McGuire je urednik zbornika *Human Nature and the New Europe*, Thousand Oaks, 1993., i djeluje u upravi kalifornijskog Gruter Institute for Law and Behavioral Research koji u seminarima okuplja ugledne biologe i socijalne znanstvenike — Trivers, B., Goodal, J., Gruter, M., Fox, R., Masters, R. i dr.

³⁸Christen, Yves: *Biologie de l'ideologie*, Paris, 1985. I u ranijem djelu ovoga pisca: *L'heure de la sociobiologie*, Paris, 1979., izlažu se postavke o genetski zasnovanoj *bioekonomiji* i *biopolitici*.

³⁹O tim otkrićima Fletcher, D.J. — Michener, C.D. (ed): *Kin Recognition in Animals*, Chichester, 1987.

“genetska simpatija” koja utemeljuje odnose bliskosti (prijateljstva) i odnose udaljenosti (neprijateljstva) ljudi kao političkih životinja. Iz toga bi se onda mogle objasniti tako važne i raznovrsne pojave kakve su privlačnost i odbojnost političkih ideologija, programa i agitacija, politički nepotizam, okrutnosti građanskog rata, veća pasivnost žena u politici i razlike u odnosima dominacije i agresivnosti (osobito zbog razine hormona testosterona), prednosti demokracije kao sustava koji pogoduje genetskom natjecanju, osobine i funkcioniranje inteligencije kao sposobnosti iskorištavanja okoline i osiguranja nadmoći, itd. Etologija i sociobiologija tako prijete da će na prijelazu u 21. st. poslati dobar dio sadašnje političke znanosti, zajedno s drugim društvenim znanostima, u konačan metafizički otpad.

7. Na razini svakodnevne zbilje neke su životinje kroz cjelokupnu povijest bile važna materijalna, a ne samo simbolička sredstva moćnika i vladajućih. To su prije svega *konj* i *pas* — prvi nemiran, drugi apsolutno pokoran, ali oba prirodno spremna potčiniti se i služiti jednom gospodaru. Bez njih je još doskora bilo teško voditi *ratove*, održavati domaću i državnu *sigurnost*, uživati u *lovu* kao povlastici vladajućih i vidno označavati *statusne položaje* na ljestvici društvene moći — zbog čega su, dakako, te dvije vrste životinja osobito omiljene moćnicima i po svemu privilegirane u odnosu prema ostalim životinjama, pa čak i prema podanicima. Ali, dok je pas gospodarima tek jedna od brojnih vrsta ubojitih sredstava i prijatelj ili čuvar domaćinstva — od rimskih molosa do današnjih vučjaka stražara i goniča, konj je zaista sam temelj materijalne i simboličke moći ratničkih i aristokratskih poredaka. Istinski plemić je vitez — konjanik, chevalier, Ritter. Konj i konjanici, zajedno živi kentauri, rušili su, gradili i održavali carstva i gospodske posjede od Asirije, Kine i Egipta do moderne Amerike. “Konj je uzdigao svoga gospodara na pijedestal dajući mu brzinu, snagu i izdržljivost za ostvarenje smjelih podviga na koje čovjek nije mogao ni pomišljati bez njegove pomoći”.⁴⁰ Zbog toga “konjanik na svom silnom atu proglašava istodobno svoju društvenu superiornost i svoje osvajanje životinjskog svijeta”.⁴¹ Uz to, ratnička zvjerska agresivnost i potreba da se neprijatelja prestravi samim izgledom bojovnika, traže široku upotrebu životinjske ornamentike u odijevanju, heraldičkim znamenjima i materijalnoj opremi vojske. Kao što je *Herkul* navukao na sebe kožu nemejskog lava, urođenici širom svijeta navlače u svojim ratnim i lovačkim pohodima kože magičnih zvijeri, perja moćnih ptica, rogove i životinjske čeljusti iznad čela, u Africi je i danas često leopardova koža oznaka starješinstva, a ni suvremene vojske nisu odustale od prednosti da svojim jedinicama, oklopnim kolima i avionima daju nazive, likove ili čak potpuni design tigrova, leoparda, zmajeva, vukova... Naročito je azijski i

⁴⁰Lizet, Bernadette: *La relation homme-cheval*, u: *L'homme et l'animal*, Paris, 1975., str. 344.

⁴¹Thomas, Keith: *Man and Natural World. Changing Attitudes in England 1500—1800*, London, 1983., str. 29.

europski srednji vijek nastojao oklopima “preobraziti ljude, dajući im neprirodne proporcije i stas, stvarajući od njih čelične zvijeri ili robote; na kacigama, grbovima i zastavama propinjali su se strašni dvoglavi orlovi, zmajevi, hidre, lavovi, doge, rogati i krilati četvoronošci, pa su čak i konji ratnika ukrašavani krilima šišmiša, krljuštima, krestama, iskolačenim očima, kao da “vojnici jaši čudovište iz Pakla u strašnom sjaju”.⁴²

U heraldici su životinje povlašteni simbolički toposi, a u Engleskoj se mnogo drži do legende stare 900 godina kako je monarhija čvrsta dok na londonskom Toweru borave gavrani.⁴³

8. Opet na razini svakodnevnoga, mržnja i agresija prema političkom neprijatelju iskazuje se oduvijek epitetima *Pas, Šakal, Hijena, Svinja, Zmija, Zvijer, Aždaja, Štakor, Gamad, Crv, Pjavičica, Kamelcon, Parazit, Bestijalnost* i imenima drugih “niskih”, “prljavih”, “zlih” i “mračnih” stvorova.⁴⁴ Po uzoru na *Platonovu* kvalifikaciju tiranina, “krvožednim vukovima” su jedni druge nazivali monarhisti i Jakobinci, a *Victor Hugo* piše za *Napoleona III.* poslije udara od 1851.: “kao vuk se obilježuje nakon što je ugrizao”. Najviše takvih, ne samo uvredljivih nego ponekad i ubitačnih epiteta, nalazi se u stilu govora i propagandnih tekstova totalitarnih sustava — fašističkih i staljinističkih. Stara revolucionarna kvalifikacija “parazit”, u *Lenjina* “parazitiranje i truljenje kapitalizma”,⁴⁵ postat će instrumentom jedne lavine profilaksičko-kaznenih procesa terora i istrebljenja “klasnih” i “izdajničkih” protivnika. Osobito je, pak, surove domete *animaliziranja protivnika* i *zoomorfnog huškanja* masa dosegla dugostoljetna tradicija vjerskog i političkog *antisemitizma*. Spomenimo samo primjer onoga nacističkog i tobože kršćanskog pamfleta koji je objavljen na našem jeziku za vrijeme ustaškog režima i gdje čitamo, između ostalog, ovakve rasističke bisere: “Židov je ptica grabilica. On je jastreb na svim bojnim poljima, ali ne zato da se bori, nego zato da se nasiti strvinom”. “Židov je satanska narav u rušenju”. “Mi već odavno imamo Istok na ledima, kao što antilopa ima lava, jer smo bili ljudi i dali im da se emancipiraju”. “Židovi su ptice grabilice. Treba im, da ih se ne ubije, privezati kljunove i kandže”.

⁴²Jurgis-Baltrušaitis: *Fantastični Srednji vijek*, Sarajevo, 1991., str. 37, 137—138.

⁴³Godine 1995. nastala je konsternacija nakon nestanka gavrana s Towera, pa je stoga hitno nabavljen jedan par za osiguranje reprodukcije.

⁴⁴Pas je općenito u simbolici vrlo dvoznačno biće: plemenito i zaštićeno kad vjerno služi gospodar, prljavo i podlo i progonjeno kad napusti njegovu disciplinu. Psi su, npr., heretici i pučani koji se bune na vlast. Jedina velika životinja s negativnim političkim značenjem, i to uostalom dosta niskog intenziteta, jest odnedavno *dinosaur*: u vrijeme naglog porasta zanimanja za te iščezle životinje, ovih 90-ih godina u nekim zapadnim zemljama nazivaju se dinosaurima stariji političari kao “vrsta” golemih ali malo pametnih, i nadasve na siguran nestanak osuđenih bića.

⁴⁵Lenjin, V.I.: *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, Beograd, 1945., str. 97. i d.

“Židovi su kao strijela u mesu kršćanskih naroda, oni sišu njihovu krv, truju izvore kulture i naroda bacajući na njih elemente truleži i smrdeža”. I, naposljetku, zvjerstvo Židova ide do obrednih umorstava djece, “bilo zato, jer pripisuju krvi nevine žrtve otkupnu vrijednost, bilo da upotrebljavaju tu krv za dosad nedokazane svrhe, bilo da ubijaju tu djecu iz mržnje na kršćanstvo”.⁴⁶

9. Recimo, na kraju, i nešto o upotrebi životinja u onom književnom rodu što likovima i govorom životinja želi poučavati o naravi politike i o krivim i pravim političkim ponašanjima ljudi.

Basne su alegorijske priče u kojima se životinje ponašaju kao ljudi, zamjenjujući ih i personificirajući njihove moći, vrline i slabosti — iz čega onda proizlaze neke pouke za moralni odgoj. U početku samo tvorevine pučke mudrosti, usmeno prenošene i lako sažimane u poslovice, one se sakupljaju i autorski dopunjuju u djelima *Ezopa*, *Lukijana*, *La Fontainea*, *Krilova*... Ali za basne se može reći da su toliko pametne i pravedne u oslikavanju ljudskih karaktera, koliko su netočne i nepravedne u pripisivanju tih karaktera životinjama; one uistinu sadrže malo etoloških spoznaja i životinjska su ponašanja u njima samo zoomorfnu izražavanje ljudskoga, a koje se, na taj način retorički osnaženo, opet vraća čovjeku u vidu moralnih modela.

Prije nego što su u novije doba postale samo poučne dječje priče, basne su bile “ozbiljna” literatura za etičko-kritičko prosvjećivanje odraslih. U toj funkciji ukazuju se dvije važne činjenice: prvo, basne preko likova životinja najprije govore o *odnosima moći* među ljudima i, drugo, basne često nastaju i sa zanimanjem se čitaju u *vremenima strahovlada*, kad se istine o moćnicima mogu bez veće opasnosti kazivati samo u metamorfozama i metaforama, tj. prikriveno, “ezopovskim jezikom”.⁴⁷

⁴⁶H. de Vries de Heeklingen: *Židovi i katolici*, Zagreb, 1941., str. 135, 136, 118, 88, 56. Predgovor ovom pamfletu završava porukom da ga čitatelj “neprestano i u punoj svijesti odgovornosti širi i predaje iz ruke u ruku, jer ovo mora pročitati svaki iole inteligentan Hrvat”.

Da se zoo-kvalifikacijama protivnika služe i znanstvenici, pokazuje na primjeru francuske historiografije koja se bavila njemačko-francuskim ratom 1871. Ch.O. Carbonell: *L'animalisation de l'homme*, u: *Histoire et animal II*, Toulouse, 1987., str. 339—347. Nijemci se nazivaju “stado”, “izgladnjeli orlovi”, “zvijeri”, “gavrani”, “vampiri” itd., dok se istodobno ustanici Komune, Francuzi, diskvalificiraju samo psihijatrijskim izrazima “ludaci”, “halucinanti”, “bijesni”, “izbezumljeni”, “manijaci” i sl.

⁴⁷To je već ustvrdio La Fontaineov poznanik *Furetiere* u svom “Dictionnaire universel”, 1690.: “Nije se smjelo vladarima Istoka govoriti o njihovim nedostacima drukčije negoli pod velom kakve basne”. Naravno, sam *Furetiere* se mora samocenzurirati kad kaže “vladarima Istoka”, a misli i na vladare svoga doba, o kojima su pisali basne i *La Fontaine* i *Krilov*.

Evo nekoliko primjera iz Ezopovih basni:⁴⁸

— Kad je lisica predbacivala lavici da uvijek rada samo jedno, odgovori joj ona: “Jedno, ali lava”.

— Kad su na skupštini životinja zečevi rutavonošci predlagali i tražili da sve životinje imaju jednaka prava, lavovi im rekoše: “Vaše riječi, dragi rutavonošci, trebaju pandže i zube, koje mi imamo”.

— Male su ptice odgovorile kukavici, kad ih je pitala, zašto je izbjegavaju: “Zato što ćeš biti jednom jastreb”.

— Kad vuk nađe zalutalo janje, nije ga odmah pograbio snažnom šapom, nego ga je htio pojesti s nekim opravdanim razlogom. Stoga mu reče ovo: “Prošle godine si me silno izgrdilo”. Ono mu je plačući vikalo: “U to vrijeme ja nisam ni bio na svijetu”. Vuk na to odvrat: “Ali mi pasče livadu”. Janje će na to: “Oštre hrane još nisam upoznao”. Tada će opet vuk: “Ali piješ iz mog izvora”. Ono mu odvrat: “Nikad još nisam pio vode, jer mi je mlijeko moje majke i hrana i piće”. Vuk ga pograbi i žderući reče: “Neću tako dugo čekati bez ručka, iako ti pobijaš svaki moj prigovor”.

Očigledno je u pravu *Carl Schmitt* kad kaže — naglašavajući ujedno da je “pravo neprijateljstvo moguće samo među ljudima” — “kako se većina bajki o životinjama može izravno tumačiti političkim prilikama i kako se gotovo sve one odnose na aktualna politička stanja; npr. problem ‘napada’ u bajci o vuku i ovci; problem ‘krivnje’ u Lafontaineovoj bajci o krivnji za kugu, čemu je naravno kriv magarac; problem ‘međudržavnog pravosuđa’ u bajci o životinjskim skupinama, u kojima lav odmah pita prema kojim će pravilima sudac suditi...”⁴⁹

Uz takve basne što govore prikriveno o političkoj moći postoji i manje poznata vrsta izričito *političkih basni* — ponekad zvana “životinjska epika”, koja parodira ili cinično ili moralistički prikazuje odnose između političkih moćnika i oko njih.

Pretečom posljednjeg literarnog roda može se smatrati parodijski pjev *Batrohomiomahija* (“Boj žaba i miševa”), kojim se tajnoviti grčki autor iz 6. stoljeća prije Krista, po svemu sudeći izrugivao Homerovoj “Ilijadi”.

⁴⁸Od ukupno 426 Ezopovih basni (izd. Zagreb, 1951.), 310 ih ima za protagoniste životinje i u velikoj većini njih posrijedi su odnosi moći između jakih i slabih te lukavih i naivnih bića — pri čemu nije slučajno da su najčešći protagonisti *lav, lisica, vuk, pas* i *zmija*.

⁴⁹Schmitt, C.: *Pojam politike*, Zagreb, 1943., str. 38, 37. U *Der Leviathan*, op.cit., str. 77, tvrdi se da metafore iz svijeta klasičnih basni sadrže čitavu jednu realističku teoriju politike i međunarodnog prava. Uistinu, nijedan pisac nije nakon *Ezopa* tako uspješno “upotrijebio basne radi utjecanja na život građana, čineći ih pravim političkim instrumentima”, TDC (pedagoški dossier), no. 685/1994., Paris, str. 8.

Priča počinje tako što žablji kralj Fizignatos nosi miša Pribarpaksa premo vode (aluzija na otmicu Jelene?) i skrivljuje njegovu smrt utapanjem, na što onda narod miševa objavi rat narodu žaba i nastade među njima bjesomučan boj. Božica Atena odbija pomoći i jednima i drugima, budući da joj miševi grickaju haljine a žabe kvarc san; no kad zaslugom junaka Meridarpaksa miševi steknu prednost, sam Zeus stane na stranu simpatičnih žaba šaljući im svoj grom i rakove za saveznike, pa su miševi najzad potučeni. Je li “Bastrohomiomahija” prvi povijesni antiratni tekst?

Najznačajnije srednjovjekovne političke basne jesu one iz velikog ciklusa *priča o lisicu* (12—13.st.), u raznim njegovim verzijama, između ostaloga francuski “Roman de Renart” i njemački “Reinhart Fuchs”. što na neki način završava psihološkom studijom lisičine naravi u “Volpone” *Ben Jonsona*. Ciklus su zacijelo stvorili klerici i on parodira viteške mitove, pa onda i tipične likove seljaka, svećenika i građanina toga doba, kroz spletove svada, nadmudrivanja, intriga, erotskih pustolovina i svih mogućih nepodopština jedne menažerije divljih i pitomih bestija što govore — kralja lava Noble i njegovih baruna: psa Roenela, medvjeda Bruna, jazavca Grimberta, mačka Tiberta, miša Pelea, kokota i kokoške Chanteclera i Pinte, vuka Primauta, itd. Središnja ličnost Lisac predstavlja amoralnost i zloću, ali i pamet i savitljivost dvoličnjaka koji prijevarom uvijek pobjeđuje u životu, na dvoru, pred pravdom, a nadasve u sukobu s njegovim glavnim protivnikom, surovim i glupavim nasilnikom vukom — Isengrinom. U društvu beskrupuloznih odnosa moći amoralnost i dosjetljivost Lisca, kao i drugih sličnih figura iz srednjovjekovne književnosti (npr., priča “faliux”), primana je sa simpatijama od onih koji su bili ugroženi i željni da se kažu neke zabranjene istine o silnicima.⁵⁰

Bernard de Mandeville napisao je u 17. stoljeću satiričnu “Basnu o pčelama. Privatni poroci, javne koristi”, s poukom da su moralno promatrane gotovo sve ljudske radnje više ili manje poročne, jer su motivirane sebičnošću, ali da su ipak neke ujedno i društveno korisne ako s njima razumno vođena sebičnost proizvodi (kako u ekonomiji dokazuju liberali *Adama Smitha*) bogatstva i blagostanje civilizacije.⁵¹ Izravnu političku

⁵⁰I prije ciklusa o lisicu, u 10. i 11. stoljeću, u doba “djetinjstva” europske književnosti, bilo je dosta životinjskih priča vjerskog i svjetovnog sadržaja: “Romulus”, “Echasis captivi”, “Gallus et Vulpes”, “Disciplina clericalis” od *Pierrea Alphonsa*, poema “Ysengrimus”... Vjerojatno je da su svi ti tekstovi utjecali na radanje ciklusa o lisicu među učenim klericima. Potpuno izdanje Roman de Renart objavljuje ed. Mario Roques, Paris, od 1951., a inače se čita u izborima. Tumačenje psiholoških i društvenih aspekata epa daje *B.Beck* u *Tableau de la litterature francaise*, Paris, 1962., t. I. Suvremeni pisac *M.Genevoix* napisao je jednu adaptaciju djela, pod istim naslovom, 1958. godine. O popularnosti i snazi Roman de Renart svjedoči i činjenica da je on odlučujuće doprinio zaboravu stare francuske riječi “goupil” i njezinoj zamjeni s “renard” za lisicu — životinju o kojoj postoji najveći broj poslovice na svim europskim jezicima.

⁵¹Mandeville, B.de: *The Fable of the Bees*. Private Vices, Public Benefits, I—II, Oxford, 1957. Inače, o gotovo karizmatskoj figuri pčele napisano je tijekom povijesti

upotrebu životinja u književnosti nalazimo i u kasnim *La Fontainovim* satirama o dvoru, birokraciji, kleru i ambicioznim buržujima;⁵² u “Košuta i pantera” *J. Drydena* (1685.), s obranom katoličanstva pred anglikanizmom; u “Animali parlanti” talijanskog pjesnika i satiričara *G.B. Castija* (1802.), gdje beštije predstavljaju europske nacije u sudaru republikanizma i monarhije; u dječjoj zbirci “Uncle Remus” *J.Ch. Harrisa* (1880.), s povijesnim iskustvom crnih robova u Americi. Tu spada i *Nazorov* “Medvjed Brundo”, priča o neslozi među životinjama, očigledna metafora na neslogu Hrvata u otporu Mlečanima na koji pozivaju Brundo i vuk Vukan. Najzad, iz najnovije književnosti nezaobilazna je “životinjska farma” *Georgea Orwella*, pravi roman o revoluciji domaćih “živina” protiv bezobzirnog gospodara, koja završava njihovim ponovnim potčinjavanjem rukovodećoj skupini svinja.⁵³

Slične basnama mogu biti i *karikature* i *stripovi* sa životinjama u ljudskim situacijama i mislima. Najstarije takve likovne tvorevine, stare tisuće godina, izgleda da nose upravo poruke o političkim odnosima moći: u jednom mezopotamskom crtežu razne životinje poslužuju lava, ali na jednoj staroegipatskoj slici s jasnom ironijom mačke služe miševima.⁵⁴ Na dvjestogodišnjicu francuske revolucije (1989.) Bibliotheque nationale u Parizu izložila je 190 gravira i crteža, u kojima su pučani i humoristi prikazivali, prije, za vrijeme i nakon revolucije, glavne protagoniste tadašnjih političkih zbivanja, uglavnom u zoo-likovima. *Grandville*, ilustrator *La Fontainea*, uprizorio je u zbirkama “*Metamorphoses du jour*” i “*Animaux parlants*”, te u časopisima “*Caricature*” i “*Charivari*”, čitavu ljudsko-animálnu komediju iz vremena monarhijske restauracije u Francuskoj. Crtež *Calvi* stvara 1945. strip “Beštija je mrtva”, gdje su Hitler ili fašizam vuk, Churchill buldog, Staljin polarni medvjed i sl. A među bezbrojnim suvremenim zoostripovima vrijedi spomenuti onaj *Crumbov* o underground junaku *Fritz the Cat*, koji zajedno s nizom drugih životinja izražava probleme Amerike iz doba vijetnamskog rata. Povlašteno mjesto životinja u političkom humoru i satiri⁵⁵ ima za posljedicu i to što neke čuvene satiričke publikacije nose životinjske naslove — npr., pariški “*Le Canard enchaîne*” i moskovski “*Krokodil*”.

više političko-utopijskih djela o njezinoj savršenoj zajednici kao uzoru trajne i pravedne “države”, o čemu, npr., *D.Peil*, *op.cit.*, poglavlje “*Das Denkmodell von Bienenstaat*”, str. 166—301.

⁵²Prosvjetiteljstvo je rodilo brojne *satiričare* koji su koristili i oblik basne za društvenu kritiku, pa su osim *La Fontainea* i *Krilova*, kao najpoznatijih, to radili u Engleskoj *John Gay*, u Italiji *Pignotti*, u Španjolskoj *Tomac de Yriarte*, u Njemačkoj *Lessing* i *Gellert*.

⁵³Orwell, G.: *Animal Farm*, London, 1945.; *Životinjska farma*, Zagreb, 1979.

⁵⁴Reprodukcije u *Heinz Mode*: *Fabeltier und Dämonen in der Kunst*, Stuttgart, 1973., str. 57.

⁵⁵Vidi, npr., knjigu *Ces animaux qui nous gouvernent*, Paris, 1987.

Jedna od najstarijih i najvećih zbirki političkih priča o životinjama jest indijska *Pančatantra* (3. do 5. stoljeće poslije Krista), koju je na naš jezik prevela Zdravka Matešić iz jedne od njenih potpunijih verzija⁵⁶ — dok je arapska verzija “Kalila i Dimna” prevedena 1953. u Sarajevu. Sastoji se Pančatantra od brojnih pripovjedaka i izreka, a sve povezano u pet osnovnih priča i uvijek sa životinjama indijskog potkontinenta kao akterima. Izvornu je zbirku navodno sastavio brahman Višnusarman kako bi zabavom obrazovao u vještinama državnog upravljanja tri lijena sina kralja Amarsakti. Iz mnoštva isprepletenih zoo-dogodovština proizlazi više stotina strofa s moralnim i političkim poukama. Na primjer:

Mudri izbjegavaju da se bave stvarima koje ih se ne tiču

Koja korist od čovjeka odana, ali nesposobna

Gdje se govori i sluša riječ neugodna,
ali vrhovita, tu se sreće vesele

Da samo o vrlini ovisi uzvišenost ljudska,
to lažna hvala kaže

Kraljevstvom se ne upravlja po uzoru na ljude obične;
što za njih su greške, vrline su za kraljeve

Dragocjena je, kažu, zaštita ministarska,
no zaštita sebe od nje ipak je dragocjenija

Zaspati ne može čovjek u kući gdje zmiju vidješe
jednom, a zatim ona nestá

Unatoč zamršenoj cjelini teksta, petoknjižje Pančatantra ima tematski i logički čvrstu strukturu, koju čine odnosi što ih je *Carl Schmitt* proglasio temeljnim političkim problemom: *odnosi prijatelja i neprijatelja*. Tu temeljnu strukturu političkih borbi, spleta, saveza, sumnjičenja, prijevara, itd., filolog *R. Gleib*, prema Zdravki Matešić, tumači ovako:

Prva knjiga Pančatantra (šakal spletkari između lava i njegova prijatelja vola, pa ovaj izgubi glavu) govori o *neprepoznavanju neprijatelja*, što vodi neuspjehu. Druga knjiga (golubovi, miš, vrana, kornjača i srna međusobno se pomažu u opasnosti) govori o *prepoznavanju prijatelja*, što vodi uspjehu. Treća knjiga (u napadu sova na vrane ove, uz pomoć jednog izdajnika, uništavaju sove, osim jedne koja je u pravo vrijeme shvatila varku) govori

⁵⁶Pančatantra, Zagreb, 1980. Preko arapskih prijevoda iz VIII. stoljeća zbirka je stigla u Europu, gdje se njenim autorom smatralo Indijca *Bidpaia* (ili *Pilpaya*), te je na Zapadu imala vrlo snažan literarni utjecaj neposredno ili preko “Kalila i Dimna”.

o posljedicama neprepoznavanja i prepoznavanja neprijatelja. Četvrta knjiga (majmun doznaje kako se krokodil, koji se iskazuje za njegova prijatelja, sprema da ga ubije) govori o *prepoznavanju neprijatelja*, što vodi spasu. Peta knjiga (brahman ubija mungosa, misleći da je ovaj ubio dijete, a onda dozna da je mungos zapravo spasio dijete usmrтивši zmiju, čiju je krv brahman krivo ocijenio kao djetetovu), govori o brzopletosti koja vodi *neprepoznavanju prijatelja* i nesreći.

Dakle, cijela jedna makijavelijska znanost o političkim odnosima u Pančatantri. Nesumnjivo dobro štivo i za starije političare — da barem naknadno promisle što su dobro a što loše radili protivnicima i mogućim saveznicima, i za mlade političare — da bi znali kako treba i ne treba raditi u njihovu tužnom poslu.

Nikola Visković

POLITICAL ANIMALS

Summary

In his analysis of the role of animals in political theory, ideology and practice, the author claims that they are mostly used as metaphors while in the world of real politics people are not considered and spoken of as animals but are treated as such as well. The text includes several motifs from this substantial, historically well-documented, extensive topic. Political thinking in antiquity distinguishes a man from an animal, while the Renaissance and the modern political theory recognize the animality in the very politics. In contemporary theories and collective psychology there are the motifs of rulers, shepherds and people, of herds. In fables as a literary genre, animals serve to teach on the nature of politics as well as on the proper and improper political behaviour.